

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

НОШИН ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ

УДК [296:1(44)''19'']
Левінас

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФСЬКОГО ТА ТЕОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСІВ
У ТВОРЧОСТІ ЕМАНЮЕЛЯ ЛЕВІНАСА

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
БОГАЧЕВСЬКА Ірина Вікторівна,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри філософії та педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
ШВЕД Зоя Володимирівна,
Національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри релігієзнавства;

кандидат філософських наук
ГОРКУША Оксана Василівна,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться 30 серпня 2016 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розіслано 28 липня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Етична концепція Еманюеля Левінаса наприкінці ХХ століття набула всесвітнього визнання як інтелектуально стимулююча філософська відповідь на виклики часу. Здійснене Е. Левінасом переосмислення етичних проблем уможливило новий погляд на європейську філософську традицію від досократиків до М. Гайдеггера, а також актуалізувало єврейську релігійну думку, глибокий потенціал якої здатен, на переконання мислителя, підняти фундаментальні філософські проблеми, не артикульовані в західній європейській філософській парадигмі. Творчість Е. Левінаса синтезує в собі два потужних та оригінальних способи мислення: єврейський (біблійний) і грецький (філософський).

Філософія Е. Левінаса формувалася в руслі феноменологічної традиції Е. Гуссерля, а також як відповідь на виклики проекту фундаментальної онтології М. Гайдеггера. Е. Левінас черпає натхнення з джерел єврейської релігійної традиції, талмудичного спадку, галахічних суперечок, величезної кількості їх інтерпретацій і глибокої духовної інтуїції, не намагаючись при цьому «штучно поєднати» біблійну й філософську традиції, оскільки будь-яка філософська думка, на його переконання, ґрунтується на дофілософському досвіді, а читання Біблії і є таким досвідом. Тому цілісне осмислення наріжних філософських інтенцій Е. Левінаса не може бути здійсненим без залучення «конфесійних» текстів французького мислителя, дослідження яких потребує теоретичних філософсько-релігієзнавчих узагальнень. Поглиблений аналіз взаємозв'язку обох традицій: єврейської – біблійної та грецької – філософської у творчому доробку Е. Левінаса на основі вивчення його «конфесійних» праць допоможе заповнити певні прогалини у релігієзнавчому розумінні його творчої спадщини. На противагу інтенсивному вивченню «загальної» філософії Е. Левінаса, філософсько-релігієзнавче дослідження його «конфесійних» праць у вітчизняному релігієзнавстві досі не поставало предметом системного дослідження, що актуалізує комплексне осмислення його внеску як у традицію західної філософської думки, так і в скарбницю єврейської релігійної спадщини.

У контексті суспільної актуальності філософсько-релігійну спадщину Е. Левінаса варто розглядати, насамперед, через осмислення ним ідеї «катастрофи європейського єврейства» (Шоа) – у пошуку нового гуманізму та нового розуміння людяності людини. Особистий протест проти тоталітарної системи фашизму є мотивом і глибинним «нервом» філософсько-релігійних праць французького мислителя. Завдяки Е. Левінасу проблема морально-етичного досвіду та відповідальності людства зазвучала з такою силою, що привернула увагу не тільки філософів, але й релігієзнавців, теологів-богословів, культурологів, мистецтвознавців, політологів, педагогів.

Дослідження діалектики філософського та теологічного дискурсів у творчості Е. Левінаса уможливує переосмислення драматичних подій у житті українського народу, зокрема, Революції Гідності та жахливих наслідків гуманітарної кризи й військових дій на Сході України крізь призму ідеї про об'єднувальний модус людського співіснування через виокремлення реальності Іншого та відповідальності за Іншого. Глибокий «терапевтичний потенціал», який несуть у собі філософсько-етичні та філософсько-релігійні ідеї французького мислителя, відкриває можливість окреслення гуманітарних шляхів виходу із сучасної кризової суспільної ситуації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової програми кафедри філософії

Житомирського державного університету імені Івана Франка «Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс» (НДР №0111U000154).

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу етико-філософської концепції Е. Левінаса в її зв'язку з «Талмудичними лекціями» та «Важкою свободою. Есе про юдаїзм», що відображають юдейський світогляд, наріжним каменем якого є танахічний і талмудичний корпуси праць; дослідженні впливу ідей французького мислителя на сучасну релігійну філософію Ю. Тішнера та Ж.-Л. Марйона.

Зазначена мета конкретизується у таких дослідницьких **завданнях**:

- розглянути основні напрями вивчення філософського доробку Е. Левінаса в сучасній філософії та релігієзнавстві;
- охарактеризувати специфіку філософсько-етичної концепції, проаналізувати термінологію та понятійні напрацювання Е. Левінаса в межах філософського дискурсу;
- розкрити роль танахічного й талмудичного корпусів текстів у формуванні теологічного дискурсу Е. Левінаса;
- з'ясувати імпліцитний та експліцитний вплив фундаментальних принципів юдаїзму на філософсько-етичну концепцію Е. Левінаса;
- виявити характер зв'язку філософських і «конфесійних» текстів у творчому доробку Е. Левінаса;
- осмислити вплив філософського й теологічного дискурсу Е. Левінаса на творчість релігійних філософів Ю. Тішнера і Ж.-Л. Марйона.

Об'єкт дослідження – творча спадщина Еманюеля Левінаса.

Предметом дослідження є філософський та теологічний дискурси у творчому доробку Еманюеля Левінаса.

Методологія дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на базових принципах і методах філософії та академічного релігієзнавства. Методи дослідження зумовлені його комплексним характером і ґрунтуються на фундаментальних міждисциплінарних напрацюваннях як зарубіжних, так і вітчизняних філософів, релігієзнавців, теологів-богословів, культурологів й інших фахівців гуманітарної галузі знань. Застосовано сукупність таких загальнонаукових дослідницьких методів як дедукція, індукція, аналіз і синтез; феноменологічний, герменевтичний, порівняльний методи; міждисциплінарний і біографічний підходи.

Залучення принципів герменевтичного методу сприяло проясненню специфічної манери висловлювання та складних для розуміння місць у текстах Е. Левінаса. Використання порівняльного методу дало змогу проілюструвати відмінності в поглядах мислителів, які разом з Е. Левінасом досліджували подібні проблеми (наприклад М. Бубер), а також релігійних філософів, на творчість яких мав вплив доробок останнього. Особлива увага приділялася феноменологічному методу, оскільки французький мислитель послуговувався ним, намагаючись представити Іншого у той спосіб, у який Інший сам себе являє. Взаємодоповнююче використання цих методів, а також залучення міждисциплінарного підходу сприяло виявленню та проясненню характеру впливу юдейської релігійної думки на ключові аспекти етичної концепції французького мислителя, а також дозволило проаналізувати й осягнути чинники, що сприяли становленню філософських поглядів Е. Левінаса як самостійного мислителя. Застосування біографічного підходу дало змогу прояснити ключові моменти у творчості Е. Левінаса, пов'язані з інтерпретацією танахічного й талмудичного корпусів текстів, його громадською позицією та соціальними поглядами. Такі дослідницькі принципи академічного релігієзнавства як

системність, історизм, позаконфесійність і толерантність, дескриптивний підхід дали змогу об'єктивно й цілісно осмислити предмет дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження визначається тим, що:

Уперше:

– встановлено відсутність в українському релігієзнавстві системних досліджень взаємозв'язку філософського та теологічного дискурсів у творчості Е. Левінаса, адже фокус дослідницької уваги традиційно спрямований на філософсько-етичну концепцію мислителя, його феноменологічні погляди, діалогічне вчення, у той час як «конфесійні» тексти автора відходять на другий план, що заважає цілісному осмисленню творчого доробку Е. Левінаса;

– доведено некоректність дихотомічного поділу або протиставлення двох груп текстів Е. Левінаса: «конфесійних» та філософських, оскільки «конфесійні» праці мислителя разом з його філософськими творами формують своєрідний «диптих» спадщини мислителя. Основні філософські ідеї Е. Левінаса (відповідальність за Іншого; асиметрія у ставленні Я до Іншого; епіфанія обличчя Іншого; використання таких релігійних концептів як «відкриття», «Бог» та ін.) розкриваються як у його філософських, так і в «конфесійних» текстах;

– виявлено, що Е. Левінас використовує Танах і Талмуд як ілюстраційну базу для обґрунтування власних філософського та теологічного дискурсів, звертаючись до танахічного й талмудичного корпусу праць, як самостійний мислитель; актуалізуючи такі загальнофілософські екзистенціали людського буття, що містяться в юдейських сакральних текстах, як Людина і Світ, Людина і Людина (Я та Інший), Людина і Бог, Е. Левінас зумів «перевідкрити» Талмуд, вдихнувши в нього нове дихання; у вченні Е. Левінаса відносини з Іншим інтерпретуються відповідно до базового теологумену юдаїзму, який стверджує неможливість для людини і Бога зустрітися «обличчям-до-обличчя».

Уточнено:

– специфіку етики Е. Левінаса, що постає як «перша філософія», а концепт Іншого набуває парадигмального значення, що дозволяє говорити про створення Е. Левінасом оригінальної «філософії Іншого»; етика Левінаса є принципово «асиметричною» і може розглядатися у контексті творчості мислителя як така, що є актуальною як у сфері міжлюдської комунікації, так і в сфері взаємин людини з Богом; оригінальну філософську термінологію Е. Левінаса й таких понять як: «промовляння» (*dire*) і «сказане» (*dit*), позапам'ятне (*immemorial*) минуле, «діахронія», «слід» та інших;

– вплив філософсько-релігійних поглядів Е. Левінаса на філософські й теологічні побудови Ю. Тішнера та Ж.-Л. Марйона, які запозичують у Е. Левінаса поняття «обличчя Іншого», проблематику відповідальності за Іншого, поняття «пасивної свідомості суб'єкта», розглядаючи їх крізь призму християнської традиції, що дає підстави говорити про історичну тяглість та плідність юдео-християнського теологічного діалогу.

Дістало подальшого розвитку:

– з'ясування впливу фундаментальних принципів юдаїзму на філософсько-етичну концепцію Е. Левінаса: експліцитно – заповіді Танаха щодо ставлення до сироти, вдови, прихорька, що корелюють з проблемою відповідальності за Іншого в філософсько-етичній концепції Е. Левінаса; імпліцитно – вплив біблійного поняття «обличчя» – з єврейської «*панім*», що відповідає поняттю «обличчя Іншого» в філософсько-етичній концепції Е. Левінаса.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні дослідницького поля релігієзнавчої науки шляхом поглиблення розуміння

філософської спадщини Е. Левінаса завдяки актуалізації теологічного дискурсу в його творчості. Положення дисертації можуть бути використані для подальших міждисциплінарних релігієзнавчо-етичних досліджень.

Практичне значення дослідження. Отримані узагальнення можуть бути врахованими у державно-релігійному та міжрелігійному діалозі. Доцільним є використання матеріалів дослідження в навчальному процесі, зокрема, у вузівських курсах з релігієзнавства, філософії, етики, феноменології, філософії діалогу, філософії релігії, соціальної філософії, естетики, культурології та інших.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною авторською науковою роботою. Основні положення та результати дослідження дисертант отримав особисто.

Апробація результатів дослідження. Концептуальні положення і результати дисертаційного дослідження систематично обговорювалися на методичних семінарах та засіданнях кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка. Наукові ідеї та висновки дисертаційного дослідження було викладено у доповідях і виступах здобувача на низці конференцій, зокрема на : Міжнародній конференції студентів та аспірантів «VIII Харківські студентські філософські читання» (Харків; 2011); II та III Міжнародних науково-практичних конференціях «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації» (Буча; 2012, 2013); IX Міжнародній науково-практичній конференції викладачів та студентів ЗДА (Заокський; 2012), на Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету КНУ імені Т. Шевченка» (Київ; 2012, 2014), на Міжнародних конференціях студентів, аспірантів і молодих вчених «Ломоносов» (МДУ ім. М. В. Ломоносова) (Москва; 2011, 2012, 2013, 2014, 2015); XVI Міжнародній молодіжній конференції з юдаїки (Москва; 2011); XVII Міжнародній молодіжній конференції з юдаїки (Санкт-Петербург; 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання філософсько-релігієзнавчих наук: реалії та тенденції в умовах міжкультурного діалогу» (Буча; 2014); IV Міжнародній науково-теоретичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (Житомир; 2015); IV Всеукраїнській науково-теоретичній конференції з міжнародною участю «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (Житомир; 2015).

Публікації. Основні ідеї, положення та результати дослідження відображено у 18 публікаціях: 5 статтях (4 – з яких опубліковано у фахових виданнях затверджених ДАК МОН України (1 – у зарубіжному)) та 13 – у збірниках наукових праць, матеріалах і тезах конференцій.

Структура дисертаційного дослідження визначається його метою, завданнями, а також внутрішньою логікою. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури (320 позицій). Обсяг основного змісту дисертації – 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, об'єкт і предмет, окреслено теоретико-методологічну основу дослідження, розкрито теоретичне і практичне значення дисертації, подано відомості про її апробацію, відображено структуру й обсяг роботи, наведено відомості про публікації.

Перший розділ «**Творчість Емануеля Левінаса як предмет філософсько-релігієзнавчої рефлексії**» присвячено аналізу творчого доробку

Е. Левінаса, осмисленню наріжних ідей його філософсько-релігійнознавчого дискурсу західноєвропейськими та вітчизняними дослідниками.

У підрозділі 1.1 *«Спадщина Е. Левінаса у філософській та теологічній думці другої половини ХХ початку ХІ ст.»* проаналізовано творчий доробок французького мислителя у контексті філософського та теологічного дискурсів кінця ХХ початку ХІ ст.. Незважаючи на всі розходження мислителя з традиційною феноменологією, він, поза будь-яким сумнівом, залишався у межах феноменологічної традиції (С. Штрассер). Хоча Е. Левінас змінює «феноменологічну оптику», його можна охарактеризувати як феноменолога, беручи до уваги той спектр тем (*темпоральність, суб'єктивність, значення*), яких він торкається у своїй творчості (Г. Ямпольска). З другого боку, в контексті релігійного мислення внесок Е. Левінаса в єврейську релігійну традицію важко переоцінити, оскільки французький мислитель звертає особливу увагу на проблему переосмислення питань «винятковості», «свободи й відповідальності», ролі танахічного й талмудичного корпусів текстів, їх актуальності як для сучасного єврейства, так і для людської спільноти загалом.

Прикметно, що інтелектуальна подія, яка привернула увагу філософської спільноти до творчості Е. Левінаса, відбулася ще у 1963 р., коли науковець виступив з критичними зауваженнями на адресу М. Бубера. Згодом Ж. Дерріда в есе «Насильство і метафізика» приділяє значну увагу працям Е. Левінаса, які були опубліковані до 1967 року.

Проаналізовано так звані «конфесійні» тексти: «Талмудичні лекції» та «Важка свобода. Есе про юдаїзм» і критику етичної концепції Е. Левінаса, що розгорнулася у зв'язку з їх появою. Наголошено, що поява праць, які розкривають суто релігійні погляди мислителя, не сприяла зростанню популярності творчості Е. Левінаса, зокрема в Ізраїлі. З другого боку, цілком логічним було те, що поява «конфесійних» текстів спричинила спад зацікавлення творчістю мислителя серед тих, хто не ідентифікує себе з юдейською традицією. Французького мислителя починають зараховувати до апологетів юдаїзму або вважати релігійним філософом.

З'ясовано, що значну увагу до ідей Е. Левінаса виявила християнська традиція. Рецепція ідей Е. Левінаса є багатогранною та розлогою представлена такими європейськими католицькими (К. Войтила, Г. Марсель, Я. Ключовський, Ю. Тішнер, Ж.-Л. Марйон), православними (Й. Зізіулас, Х. Яннарас, Дж. Мануссакіс) та протестантськими (П. Рікер, А. Пеперзак) мислителями.

У підрозділі 1.2 *«Методологічні засади дослідження творчості Е. Левінаса»* проаналізовано основні підходи та методологічні напрацювання, пов'язані з вивченням та осмисленням творчої спадщини Е. Левінаса, його внеском до світової філософської думки, з одного боку, та єврейської релігійної традиції – з другого. Наголошено на необхідності цілісного підходу до вивчення філософсько-релігійних поглядів мислителя. Акцентовано на міждисциплінарному підході щодо осмислення та засвоєння таких його програмних праць, як «Тотальність та Безкінечність» (1961), «Інакше ніж бути, або по той бік сутності» (1974), «Важка свобода. Есе про юдаїзм» (1963) і «Дев'ять Талмудичних лекцій». Звернено увагу на те, що дослідникам творчості мислителя слід брати до уваги проблему створення Е. Левінасом власної філософської термінології. Це дало можливість французькому мислителю відмежуватися від філософської традиції вчителів-попередників Е. Гуссерля та М. Гайдеггера. Підкреслено, що важливу роль у проясненні наріжних ідей філософсько-релігійнознавчої спадщини Е. Левінаса відіграє

біографічний підхід, який дав змогу прояснити суттєві аспекти становлення й розвитку філософсько-релігійних поглядів французького мислителя.

Другий розділ **«Місце філософського дискурсу в спадщині Емануеля Левінаса»** присвячено дослідженню внеску Е. Левінаса у західну філософську традицію, значенню його етичної концепції для розвитку феноменології у Франції; розглянуто проблему подолання монологічного способу мислення, охарактеризовано роль Е. Левінаса в розробці «філософії діалогу», а також внесок мислителя у виникнення т. зв. «теологічного повороту» у французькій філософії.

У підрозділі 2.1 **«Домінантні теми та ключові аспекти етичної концепції Е. Левінаса»** аргументовано, що Е. Левінас був одним з перших, хто пропагував ідеї Е. Гуссерля у філософських колах Франції. Однак глибоке переосмислення Е. Левінасом ідей вчителя призводить до принципового рішення відійти від його феноменології.

Зазначено, що специфіка розуміння етики Е. Левінаса полягає в тому, що вона постає не як одна з галузей філософії, а як фундамент для всіх інших «філософій» і є точкою входу, з якої уможлиблюється перехід до побудови справжніх стосунків між особистостями. Виявлено, що особливий статус етики, яку пропонує мислитель, зумовлюється характером сприйняття ним теми Іншого. «Я» бере на себе відповідальність за Іншого, обмежуючи свою волю перед волею Іншого. Так, етика вводиться у діалогічний контекст й постає у Е. Левінаса як «перша філософія».

Розробляючи власну етичну концепцію, Е. Левінас фактично продовжує справу представників «філософії діалогу» Ф. Розенцвайга, М. Бубера, О. Розенштока-Гюссі, В. фон Вайцекера, Ф. Гогартена, Ф. Ебнера, М. Бахтіна та інших. Обґрунтовано, що такі поняття, як «діалогічне мислення», «діалог», «зустріч» зближують погляди Е. Левінаса з представниками «філософії діалогу».

Аналіз етичної концепції Е. Левінаса показав, що дослідник зробив досить радикальний внесок у «діалогічну філософію». Висвітлено найприкметнішу ознаку етики мислителя – асиметричний характер взаємин між Я та Іншим. На відміну від поглядів М. Бубера, який говорить про взаємність і відкритість співрозмовників у діалозі, Е. Левінас обґрунтовує асиметричність стосунків між Я та Іншим. Етичне, як таке, по суті є асиметричним поняттям.

У підрозділі 2.2 **«Значення проблеми Іншого для етичної концепції Е. Левінаса»** проаналізовано місце концепту Іншого в філософських поглядах французького мислителя. Людина може відбутися й здійснити себе, коли вона живе для інших (Ф. Розенцвайг). Цю думку Е. Левінас розвивав у своїх філософських працях, звертаючи увагу на те, що саме М. Бубер здійснив розрізнення між монологічним ставленням до об'єкту і діалогічним, яке осягає Іншого як Ти.

Наголошено, що проблема Іншого глибоко вкорінена у європейській філософській традиції. Однак у різні періоди розвитку вона звучала з різною силою та своєрідними «динамічними відтінками». Незважаючи на це, проблема Іншого є контрапунктом, пульсація якого постійно відчувалася. Безперечним є той факт, що саме у ХХ ст. проблема Іншого зазнала небувалого розвитку завдяки таким постатям як Г. Коген, М. Бубер, Е. Гуссерль, Ж.-П. Сартр, які змогли утвердити її у європейському філософському дискурсі.

Доведено, що етика Е. Левінаса пориває з уявленням про етику як певний канон. Наріжним її каменем є не відповідаюче закону правило поведінки, а звернений до мене запит іншої особи, на який я маю дати принципову відповідь – у граничному випадку я можу подарувати цій особі своє власне буття та його можливості, або знищити саму цю особу, самого Іншого (В. Малахов).

Аналіз поглядів Е. Левінаса засвідчив, що, переосмисливши філософське надбання попередньої традиції, виявивши її практичне значення та новий сенс, відповідаючи на важливе питання: «чи є щось, що наскрізною ниткою проходить крізь усі філософії...», французький мислитель стверджує, що таким об'єднуючим началом є ставлення Я до Іншого.

З'ясовано, що для Е. Левінаса проблема Іншого є основним мотивом, важливою темою, до якої він звертається впродовж усієї творчості: від перших самостійних праць «Від існування до існуючого» («De l'existence a l'existant», 1946) та «Час і Інше» («Le Temps et l'autre», 1947) до останньої – «Між нами. Дослідження думки-про-іншого» («Entre nous. Essais sur le penser-a-l'autre», 1991). Проблема Іншого звучить як провідний лейтмотив усієї «філософської партитури» мислителя. Відтак, проблема Іншого, з одного боку, є підґрунтям етичної концепції Е. Левінаса, з другого – Інший є тим, до кого прямують, аби отримати від нього урок, навчитися від нього.

У підрозділі 2.3 «**Філософсько-релігійні інтенції в етичній концепції Е. Левінаса**» з'ясовано місце Бога у філософських поглядах Е. Левінаса, унікальність яких полягає в тому, що, з одного боку, вони природно вписуються у контекст європейської філософії, з другого – в контекст єврейської релігійної думки.

З'ясовано, що творчість Е. Левінаса у 70-ті роки ХХ ст. набуває релігійного забарвлення. Так, будучи на посаді професора Сорбонни впродовж 1975–1976 рр., він читає курси «Бог, смерть і час» та «Бог, який приходить в мислення». Ці курси пізніше були опубліковані й стосувалися, в першу чергу, філософії, а не богослов'я. Сам Е. Левінас не опирається на біблійні тексти як на безумовний фундамент або істину в останній інстанції (Ж. Дерріда). Зазначено, що, подібно до Б. Паскаля, Е. Левінас відмовляється перетворити біблійного Бога Авраама, Ісаака та Якова в суто філософське поняття – в «Бога філософів та учених». На думку Е. Левінаса, гуссерлівська феноменологія дала багатий інструментарій для прояснення та аналізу релігійного досвіду як такого.

Аргументовано, що, залучаючи Бога до філософії, Е. Левінас наражається на гостру критику (Д. Жаніко та ін.) за привнесення до феноменології чужих тем, їй не притаманних. Відтак, філософія Е. Левінаса зміщує акцент з гайдеггерівського «герменевтичного насилля» на левінасівське, тобто слово «буття» замінює словом «благо» або «Бог». Йдеться про поширення феноменологічного методу на сферу досвіду, який виходить за межі того, що іманентне свідомості людини. На думку Д. Жаніко, Е. Левінас намагається застосувати феноменологічний метод поза межами його легітимних кордонів. Натомість, Е. Левінас наполягає на тому, що оскільки слово «Бог» присутнє у мові, то його смисл повинен бути введений до філософського розгляду незалежно від того, існує чи ні реально об'єкт, позначений цим словом.

Зазначено, що потенціал підходу Е. Левінаса привертає увагу не тільки юдейських кіл, а й багатьох християнських богословів всіх конфесій. Цьому сприяє поглиблення інтересу до юдео-християнського діалогу після II Ватиканського собору. Такий живий інтерес до філософії Е. Левінаса та її вплив на християнських богословів пов'язаний із жахіттями II Світової війни та пам'яттю про «табори смерті», що поставили під сумнів не тільки цивілізацію, побудовану на цінностях прогресу та гуманізму, але й віру як таку. Після трагедії Голокосту представники християнської спільноти більше не могли дозволити собі не помічати юдаїзм. Католицькі богослови одні з перших усвідомили, що філософія Е. Левінаса дає можливість говорити про Бога, не спираючись на філософські категорії, які часто розмивають релігійні переживання або релігійний досвід.

У третьому розділі «Специфіка «конфесійних» текстів Еманюеля Левінаса» охарактеризовано релігійні погляди французького мислителя, які простежуються у працях «Важка свобода. Есе про юдаїзм» (1963; 2-е доповнене видання – 1976) і талмудичних коментарях, котрі французький мислитель, починаючи з 1957 року, представляв на колоквиумах франкомовних єврейських інтелектуалів. Згодом вони були опубліковані у вигляді окремих збірників «Чотири талмудичних лекції» (1968), «Від священного до святого. П'ять нових талмудичних читань» (1977), «За межами вірша: талмудичні читання та обговорення» (1982, 2-е видання – 1986), «Час націй» (1982).

У підрозділі 3.1 «Роль талмудичного дискурсу в творчості Е. Левінаса» розкрито ставлення Е. Левінаса до талмудичного корпусу текстів, проаналізовано специфіку його талмудичних коментарів. На думку французького мислителя, Талмуд демонструє величезний потенціал та багатство юдейської традиції, вміння мислити по-філософськи, не поступаючись повнотою свого релігійного життя. Цікавим є те, що Е. Левінас говорить про юдаїзм і Талмуд у загальнолюдських термінах, опосередковано виявляючи спорідненість юдаїзму та християнства, їх спільні корені, які містяться на глибшому рівні, ніж їх очевидна догматична несумісність.

Доведено, що «конфесійні» твори мислителя становлять не менш вагомий внесок у світову філософію у порівнянні з його суто філософськими працями. Левінасове розуміння юдаїзму, його особистісні переконання відображені в аргументації, яку він розвиває у власних філософських творах. Практично всі філософські ідеї французького мислителя можна відшукати у його «конфесійних» текстах. У своїх талмудичних коментарях Е. Левінас презентує тексти, які для грецького способу мислення є уособленням зовсім іншої традиції та світосприйняття. Для західної філософської традиції сама наявність такої парадигми була «алергенною», чужою. І мови не могло йти про те, щоб визнати її глибокий евристичний потенціал.

Визначено два аспекти ставлення Е. Левінаса до Талмуду. По-перше, французький мислитель підтверджує існування філософії у талмудичній думці. По-друге, Е. Левінас декларує релевантність і терапевтичність равіністичної думки в порівнянні зі станом сучасної філософії загалом, коли йдеться про загальну кризу європейської філософії.

У підрозділі 3.2 «Талмудичні лекції» Е. Левінаса у феноменологічно-герменевтичному вимірі» досліджено специфіку герменевтичного прочитання талмудичного і танахічного корпусів текстів Е. Левінаса, розкрито його герменевтичний підхід до інтерпретації Талмуду – наріжного тексту єврейської релігійної думки, яку прагне актуалізувати французький мислитель. Два аспекти характеризують специфіку левінасового герменевтичного підходу: по-перше, – це присутність гумору, що простежується у його талмудичних коментарях; по-друге, – особлива манера працювати з таким специфічним релігійними поняттям як «Бог».

Доведено, що Е. Левінас відходить від автентичного визначення феноменології Е. Гуссерлем як «*visée*», бачення, спрямування (*інтенція*), яка виражена через ноєзо-ноєматичний принцип. Залучаючи до аналізу проблематику, пов'язану з мовою, Е. Левінас, тим самим, приєднується до Г. Гадамера, більшість праць якого сконцентровані саме на проблемі мови та герменевтиці. Мова як така є універсальною структурою, оскільки все, що відбувається у світі, може бути виражене в мові. Мова є фундаментальним аспектом людського існування, оскільки саме через мову все може мати значення. Буття, яке може бути зрозумілим, – це мова (Г. Гадамер).

Розкрито, що в Талмуді висвітлено такий аспект відносин як Людина – Світ. Талмуд артикулює ці відносини у формі бесіди, тобто завдяки мові і через мову. Таким чином, можна зробити висновок, що стиль Талмуду загалом – діалектичний (не в гегелівському значенні цього поняття, а в його етимологічному, яке є ближчим до діалогу – як розподілу смислів). Саме для цього використовується арамейський талмудичний термін: «Shakla ve Taria» (*питання і відповідь*), що передбачає запитання й відповіді, які переплітаються між собою у тематичному дискурсі кожного із талмудичних трактатів. Цей діалектичний модус проходить крізь століття, тому будь-який учень Талмуду підступає до істини у діалогічний спосіб.

У підрозділі 3.3 **«Обраність як відповідальність у «конфесійних» працях Е. Левінаса»** розглянуто проблему обраності єврейського народу. Остання є настільки важливою в юдаїзмі, що немає жодного мислителя або напрямку в юдаїзмі, який так чи інакше не звернув би на неї увагу.

Аргументовано, що релігійний досвід юдаїзму, втілений у біблійному та талмудичному корпусі текстів, відіграв визначальну роль у формуванні поглядів Е. Левінаса. Проте, мислитель не вважав себе або свої твори апологетикою юдаїзму. Саме в партикулярності юдаїзму, на переконання мислителя, розкривається його універсальність, а в ідеї вибраності – безмежна терпимість. Окремішність юдаїзму не підриває, а утверджує його універсалізм.

Виявлено специфіку розуміння юдаїзму Е. Левінасом, яка полягає в тому, що юдаїзм є абсолютним закликком до дії, а не системою догматів, котру можна транслювати будь-кому. Обраність Ізраїлю означає, що цей народ несе безкінечну відповідальність перед всесвітньою історією й покликаний здійснити завдання, яке ніхто інший не здатний виконати. Усвідомлення себе обраним народом передбачає усвідомлення виняткової долі. Але тією мірою, в якій ми не суперечимо самі собі, озвучуючи цей вислів, ми вже перебуваємо в сфері над-національного. Обраність кожного народу збігається зі здатністю здійснення спільного завдання. Е. Левінас зазначає, що ідею вибраності єврейського народу слід розуміти як обраність для відповідальності. Обраність передбачає не особливі права, а особливі обов'язки та набуває глибшого змісту, коли вона до того ж несе відповідальність, від якої жодна нація не має права ухилитися. Відповідальність постає, як наголошує Е. Левінас, пізнанням Бога, яке полягає у вченні як слід правильно чинити.

Прикметно, що французький мислитель розвиває традиційну для єврейської релігійної думки тезу «шлях людини до Бога в юдаїзмі лежить через зустріч з ближнім, з Іншим, з відповідальністю за нього». Етичне ставлення, – зустріч з Іншим, – є сутністю юдаїзму (Е. Левінас). Справедливе суспільство означає підняття людини до спілкування з Богом. Проте відносини з Богом не є такими, що відбуваються напряму, безпосередньо. Божественне може проявитись лише через ближнього.

Доведено, що Е. Левінас розглядає обраність не як прерогативу або винятковий привілей євреїв. Бути євреєм, не усвідомлюючи своє єврейство неможливо. Належність до юдаїзму передбачає ритуал і знання. Справедливість неможлива для неосвіченого. Для Е. Левінаса юдаїзм – це гранична усвідомленість та гранична відповідальність. Юдаїзм розуміється мислителем як національна винятковість для виняткової відповідальності.

У четвертому розділі **«Рецепція ідей Емануеля Левінаса у філософії й теології Юзефа Тішнера і Жан-Люка Марйона»** проаналізовано вплив етичної концепції й «конфесійних» текстів Е. Левінаса на християнську філософію і теологію Ю. Тішнера і Ж.-Л. Марйона. Постать Е. Левінаса стала своєрідним

прототипом у виборі ключових персоналій для четвертого розділу дослідження, оскільки видатний етик, з одного боку, репрезентує іманентний досвід (*беручи безпосередню участь у житті релігійної громади*) осягнення та аналізу традиційного матеріалу (Танах і Талмуд), що характеризує єврейську релігійну думку, а з другого, – Е. Левінас цікавить нас як видатний європейський академічний мислитель, професор Сорбонни, чії ідеї вплинули на таких мислителів як Ж. Дерріда, М. Анрі, Ж.-Л. Марйон, Б. Вальденфельс, П. Рікер.

У підрозділі 4.1 **«Ю. Тішнер як послідовник і популяризатор поглядів Е. Левінаса»** охарактеризовано вплив філософії Е. Левінаса на видатного польського мислителя ХХ ст. Юзефа Тішнера. Виокремлено найяскравіші приклади тлумачення основних левінасівських інтуїцій, зроблених Ю. Тішнером. Польський філософ і священик Ю. Тішнер вважає себе послідовником Е. Левінаса у формуванні сучасної юдео-християнської думки. Свої дослідницькі інтереси польський мислитель і громадський діяч присвячує поширенню та утвердженню ідей Е. Левінаса в християнському середовищі. Він бачить у левінасівському підході практичне керівництво з вироблення та втілення у життя почуття відповідальності за Іншого, даного людині від початку.

Наголошено, що як Ю. Тішнер, так і Е. Левінас надають великого значення релігійному мисленню. На думку польського мислителя, людина, розум якої шукає віру, і віра якої шукає розум, – мислить релігійно. Якщо розум запитує, шукає, він усвідомлює власні обмеження. Мислення, яке розуміється таким чином коріниться у релігійному досвіді і з нього виростає.

Підкреслено, що за задумом Ю. Тішнера релігійне мислення містить подвійне утвердження – як віри, так і розуму. Він прагне поєднати дві стихії: мислення і віру. Релігійне мислення є відмінним від філософії релігії, яка є систематичним описом феномену релігії, а тому, скоріше мовленням про релігію, ніж словом з середини релігії. Стратегія побудови релігійного мислення містить: 1) чісь мислення; 2) мислення з кимось; 3) мислення про щось.

Доведено, що так само як для Е. Левінаса, для Ю. Тішнера велику роль відіграє поняття «діалогу». Однак, міркування Ю. Тішнера є досить оригінальним розширенням думки Е. Левінаса, в якій зроблено акцент на понятті «свідок». На думку польського мислителя, релігійне мислення, що живиться свідченням, неможливе без стояння перед іншою особою. Прийняття свідчення – це досвід, що виходить із першоджерела, тобто найглибший і найважливіший. В зв'язку з цим надзвичайно важливою є проблема достовірності свідка. Достовірним є, передусім, учасник тієї ж драми, в якій бере участь сама людина. Для Ю. Тішнера цією драмою є драма спасіння.

Аргументовано, що для Ю. Тішнера, як і для Е. Левінаса, основним джерелом пізнання є слово (*на противагу платонівській метафорі світла що осяює печеру*). Пізнання походить від слухання. Звідси й подібність, на думку Ю. Тішнера, між Е. Левінасом і Платоном щодо розуміння категорії блага. Польський мислитель вважає, що і Е. Левінас, і Платон виходять з переконання, що не буття – основа блага, а благо – основа буття.

З'ясовано, що фігура Месії, яку в юдейському контексті аналізує Е. Левінас, уточнюється й пом'якшується Ю. Тішнером, котрий розуміє постать Месії як постать з Євангелія. Месія – це Той, Хто бере провину замість Іншого, і це його форма радикального буття з Іншими. Я є замість тебе – це найрадикальніший вхід у долю іншої людини.

У підрозділі 4.2 **«Вплив ідей Е. Левінаса на філософсько-богослівський проект Ж.-Л. Марйона»** досліджено наріжні ідеї філософсько-богословської побудови Ж.-Л. Марйона й виокремлено ті моменти, в яких його погляди

суголосні з думками Е. Левінаса. Аргументовано, що для Ж.-Л. Марйона надзвичайно важливим є пасивний характер свідомості. У цьому аспекті простежується вплив Е. Левінаса. Той, хто приймає даність – названий «adonné», – це версія суб'єкта, беззастережно відкритого назустріч даності. Він приймає цю даність, але жодним чином її не визначає, не конститує, а, власне, через неї приймає і себе самого (Ж.-Л. Марйон). З'ясовано, що поняття «афективність» (афікувати, заторкувати) є ключовим як для поглядів Ж.-Л. Марйона, так і для Е. Левінаса, й це підтверджує вплив поглядів Е. Левінаса на творчість Ж.-Л. Марйона.

Підкреслено, що Ж.-Л. Марйон подібно до Е. Левінаса розширює феноменологічну парадигму, виходячи поза її межі, вводячи до неї феномен Бога. У випадку Ж.-Л. Марйона це відкриває можливість прямої дії Бога і в цьому полягає його відмінність від філософії Е. Левінаса, де Бог є лише місцем смислу, однак Сам Він не робить нічого.

Доведено, що завдяки відмінності світоглядних базових передумов (Левінас – юдаїзм, Марйон – християнство), Ж.-Л. Марйон наголошує на тому, що «теологічний суб'єкт» може бути описаний як суб'єкт, що виникає «у відповідь» на звернений до нього заклик безумовної та незбагненої Божої любові, яка відкривається через «дар» у події й особі Христа.

ВИСНОВКИ

Здійснення комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу етико-філософської концепції Е. Левінаса у її зв'язку з «конфесійними» текстами мислителя, які відображають єврейську релігійну традицію, а також дослідження впливу ідей французького мислителя на сучасну філософію та богослов'я Ю. Тішнера і Ж.-Л. Марйона дозволило сформулювати такі висновки:

1. Аналіз методологічних засад дослідження творчості Е. Левінаса в працях європейських та вітчизняних філософів, огляд основних підходів та напрацювань, пов'язаних з вивченням спадщини мислителя, засвідчив, що існує потреба в цілісному філософсько-релігієзнавчому осмисленні поглядів мислителя на основі порівняльного, герменевтичного та феноменологічного методів, міждисциплінарного підходу щодо осмислення його «конфесійних» текстів з урахуванням біографічного матеріалу, важливого для прояснення релігійних поглядів Е. Левінаса. Завдяки залученню вищеназваного інструментарію уможливується комплексне філософсько-релігієзнавче осягнення філософського та теологічного дискурсів мислителя.

2. Переосмисливши попередню європейську філософську традицію, Е. Левінас відмовляється розуміти етику як перелік правил чи норм поведінки. Для нього етика – це «перша філософія», «духовна оптика», крізь яку осягається світ. Тому етика, яку пропонує французький мислитель, протистоїть усій європейській філософській традиції, яка найчастіше розгорталася у руслі онтології. Подолання монологічної парадигми – одна з основних інтенцій філософії французького мислителя. Е. Левінас відмежовується від європейської філософської традиції, зокрема, від Е. Гуссерля та М. Гайдеггера, критикуючи недостатність морально-етичних аспектів їхнього вчення. Спроби розуміння Іншого як «alter ego» приречені на невдачу. Інший постає у Е. Левінаса як абсолютно Інший, який не може мислитися як поняття. Інший виявляє себе через зустріч обличчям-до-обличчя, через звертання, через слово. Тема Іншого є основним нервом етико-філософської концепції мислителя. Інший – це, з одного боку, підґрунтя етики Е. Левінаса, вісь, навколо якої все обертається, а з другого – Інший – це той, до кого прямують, аби отримати від нього урок,

навчитися від нього. Ставлення до Іншого є відношенням «неалергійним», етичним, і якщо воно прийняте добровільно, то є також навчанням.

Найприкметнішою ознакою етики Е. Левінаса є асиметричний характер взаємин між Я та Іншим. Він зазначає, що мова може йти лише про мої обов'язки відносно нього, але аж ніяк не про те, що я можу претендувати на відповідне ставлення до себе з боку Іншого. Етичне як таке є асиметричним поняттям. Особливий статус етики в філософсько-релігійному вченні Е. Левінаса зумовлений введенням до неї концепту Іншого (коли Я обмежує свою волю перед волею Іншого, беручи на себе відповідальність за Іншого). Етика вводиться у діалогічний контекст і постає як «перша філософія», а концепт Іншого набуває парадигмального значення. Е. Левінас започатковує свою концепцію діахронічної темпоральності, в якій проблеми часу і значення виступають як єдине ціле. Мислитель розробляє нову філософську термінологію: поняття «промовляння» (*dire*), «сказане» (*dit*), «слід», «позапам'ятне минуле» (*immemorial*), «діахронія», «заповідь», «Бог» та інші.

Аналіз феномену «Бог» в етичній концепції Е. Левінаса засвідчив, що оскільки слово «Бог» присутнє у мові, то його смисл повинен бути введений до філософського розгляду. У цьому полягає т. зв. «теологічний поворот» Е. Левінаса. Проте зустріч з Богом відбувається опосередковано, через зустріч з іншою людиною. Мислитель закликає здійснити «практичний поворот», в якому чисто теоретико-пізнавальне відношення до Бога було б спрямоване не на Бога самого по собі, а на ближнього. Так, місце поклоніння священному займає виконання заповідей, етичний пр�ксис. Лише шлях, який пролягає через іншу людину, дійсно веде до Нескінченного, якого не можна досягнути. Шлях, який Він залишив нам полягає у виконанні Його заповідей.

3. Незважаючи на те, що теологічний та філософський дискурси Е. Левінаса чітко розведені між собою, доведено, що немає дихотомії між двома групами текстів мислителя: «конфесійними» та філософськими. Попри те, що свої «конфесійні» тексти Е. Левінас принципово видає в іншому видавництві та зазначає, що не є релігійним мислителем, основні філософські ідеї Е. Левінаса (відповідальність за Іншого, асиметрія у ставленні Я до Іншого, епіфанія обличчя Іншого, використання таких релігійних концептів як «відкриття», «Бог» та ін.) містяться також і в його «конфесійних» текстах.

У контексті релігійного мислення внесок Е. Левінаса в єврейську релігійну традицію важко переоцінити, оскільки він звертає особливу увагу на переосмислення проблем «винятковості», «свободи», ролі танахічного й талмудичного корпусів текстів, їх актуальності як для сучасного єврейства зокрема, так і для людської спільноти загалом. Отже, «конфесійні» твори французького мислителя становлять не менш вагомий внесок у розвиток єврейської релігійної думки поруч з тим, як суто філософські твори мислителя збагачують скарбницю світової філософської думки. Філософ і єврей, які мислять – є одним цілим. Сприйняття Е. Левінасом юдаїзму, його особистісні переконання відображені в аргументації його філософських праць. Практично всі ключові філософські ідеї французького мислителя містяться в його «конфесійних» текстах.

4. Наголошено, що Е. Левінас активно звернувся до Талмуду, коли був вже остаточно сформований як самостійний мислитель і ніколи не використовував Талмуд як підґрунтя для своєї філософської концепції, а зумів перевірити і вдихнути в Талмуд нове дихання завдяки своїм «Талмудичним лекціям». Філософські ідеї у талмудичному корпусі праць Е. Левінаса (Людина і Світ, Людина і Людина, Людина і Бог) розкрито та інтерпретовано відповідно

до базового теологумену юдаїзму про неможливість для людини і Бога зустрітися «обличчям-до-обличчя».

Потреба перекладу Тори і Талмуду (як відображення переконань, цінностей і норм єврейського народу) зумовлена для Е. Левінаса необхідністю транслювати ті концепції єврейського світосприйняття, які не можливо висловити на основі концептуальних рамок, запропонованих «стандартною» філософією (грецькою, тобто європейською), оскільки у цій філософії просто не існує адекватних понять та концептів. Аналіз методу тлумачення, який пропонує Е. Левінас, засвідчив, що «мідраш» (від євр. дієслова «дореш» – дослідити, або дослідження), тобто «дослідження» протиставляється «ілюстрації» (заздалегідь існуючій концепції). Розкрито, що метод французького мислителя розгортається у ході дискусії, а дискусія розуміється як найприродніша, хоча і не єдина форма буття.

5. Фундаментальні принципи юдаїзму експліцитно й імпліцитно вплинули на етичну концепцію Е. Левінаса. Йдеться про заповіді Тори (зокрема книга Вихід 32:21), Пророків (зокрема книга пророка Малахії 3:5), Писання (зокрема книга Псалмів 40:2; 145:9) щодо ставлення до сироти, вдови, прихорька, які корелюють з проблемою відповідальності за Іншого в етичній концепції Е. Левінаса. Вплив біблійного поняття «обличчя» – (євр. мовою «панім») відповідає поняттю «обличчя Іншого» в етичній концепції Е. Левінаса.

6. Ю. Тішнер та Ж.-Л. Марйон запозичують в Е. Левінаса поняття «обличчя» і використовують його у своїх теологічних та філософських розвідках, розвиваючи певні аспекти вчення Е. Левінаса, а саме проблематику відповідальності за Іншого, проблему пасивності свідомості суб'єкта, зустріч обличчям-до-обличчя. Щоправда вони розглядають цю проблематику крізь призму християнської традиції. Продемонстровано, що, по-перше, Ю. Тішнер подібно до Е. Левінаса вважає основним джерелом пізнання слово, віддаючи перевагу метафорі слова на противагу платонівській метафорі світла. Пізнання походить від слухання. По-друге, польський мислитель використовує категорію блага, наголошуючи на тому, що і Е. Левінас, і Платон виходять з того, що не буття – основа блага, а благо – основа буття.

Ж.-Л. Марйон, як і Е. Левінас, вводить до свого філософсько-богословського проекту феномен Бога. Однак, в той час, як Ж.-Л. Марйон надає Богу можливість прямої дії, у Е. Левінаса Бог є лише місцем смислу, Сам Він не робить нічого. В цьому відмінність філософії Ж.-Л. Марйона від філософії Е. Левінаса. Важливим аспектом філософсько-богословської системи Ж.-Л. Марйона є пасивний характер свідомості, що також підтверджує вплив ідей Е. Левінаса на творчість Ж.-Л. Марйона.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях:

1. Ношин Я. І. Етика Емануеля Левінаса як «перша філософія» / Я. І. Ношин // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – № 78. – С. 32–40.

2. Ношин Я. І. Контекст іудаїзму в філософських поглядах Емануеля Левінаса / Я. І. Ношин // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наукових праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко (голова). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 33 (46). – С. 74–82.

3. Ношин Я. І. Поглиблення й радикалізація діалогічних ідей в етичній концепції Еманюеля Левінаса на прикладі ставлення Я до Іншого / Я. І. Ношин // Актуальні проблеми філософії та соціології : наук.-практ. журн. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : [б. в.], 2015. – С. 108–112.

4. Ношин Я. І. Місце Бога у філософських поглядах Е. Левінаса / Я. І. Ношин // Гілея : науковий вісник : Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : Видавництво «Гілея», 2016. – Випуск 107. – С. 187–191.

Публікації в закордонних виданнях:

5. Ношин Я. И. Тема Другого в этической концепции Эмманюэля Левинаса / Я. И. Ношин // Тирош – труды по иудаике. Сер. : «Judaica Rossica». – М., 2013. – Вып. 13. – С. 76–86.

Публікації в інших виданнях:

6. Ношин Я. И. Основные положения этико-философской концепции Э. Левинаса / Я. И. Ношин // Человек и общество в системе религиозного и социально-гуманитарного знания : Сб. науч. трудов / Гл. ред. А. А. Петрищев. – Заокский : ЗХГЭИ, 2015. – С. 80–86.

7. Ношин Я. І. Асиметричність стосунку між Я та Іншим як характерна особливість етико-філософської концепції Еманюеля Левінаса / Я. І. Ношин // Міжн. наук. конф. «Дні науки філософського факультету – 2011» [матеріали доповідей і виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 147–149.

8. Ношин Я. И. Эмманюэль Левинас как творец новой философской парадигмы – философии Другого [Электроний ресурс] / Я. И. Ношин // Материалы XIX международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов», 9–13 апреля, 2012 г., Москва. – М. : МГУ им. Н. В. Ломоносова, 2012. – Режим доступа до ресурсу : http://lomonosov.msu.ru/archive/Lomonosov_2012/1928/32735_1848.pdf

9. Ношин Я. І. Парадигмальне значення концепту Іншого у філософських поглядах Е. Левінаса / Я. І. Ношин // Міжн. наук. конф. «Дні науки філософського факультету – 2012» [матеріали доповідей і виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 134–135.

10. Ношин Я. І. Тема Іншого у філософських поглядах Е. Левінаса: соціальний аспект / Я. І. Ношин // Антикризисный розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації : Матеріали III міжн. наук.-практ. конф., квітень 2013 р., Буча : Тези доповідей. – Буча : УГІ, 2013. – С. 214–215.

11. Ношин Я. И. Этическая концепция Э. Левинаса [Электроний ресурс] / Я. И. Ношин // Материалы XX международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов», апрель 2013 г., Москва. – М. : МГУ имени Н. В. Ломоносова, 2013. – Режим доступа до ресурсу : http://lomonosov.msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2336/32735_a0f1.pdf

12. Ношин Я. И. Этика Левинаса – движение навстечу Другому / Я. И. Ношин // Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міжн. наук. конф. «Дні науки філософського факультету – 2014», 15–16 квіт. 2014 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – Ч. 6. – С. 189–190.

13. Ношин Я. І. Етика Левінаса: перелік правил чи спроба почути Іншого / Я. І. Ношин // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання філософсько-релігієзнавчих наук : реалії та тенденції в умовах міжкультурного

діалогу», 5 березня 2014 р.: [матеріали Міжнародної науково-практичної конференції] / редкол.: В. В. Зінченко [та ін.]. – Буча: Видавничий центр науково-організаційного відділу Українського гуманітарного інституту. Поліграфія видавництва «Міленіум». – 2014. – С. 19–23.

14. Ношин Я. И. К вопросу об идентификации философии Э. Левинаса [Електроний ресурс] / Я. И. Ношин // Материалы XXI международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов», 7–11 апреля 2014 г., Москва. – М.: МГУ имени Н. В. Ломоносова, 2014. – Режим доступа к ресурсу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2014/2734/2200_32735_0286dd.pdf

15. Ношин Я. І. До питання переосмислення засад західної філософської традиції: Левінас versus Гайдеггер / Я. І. Ношин // Антикризисний розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації: Матеріали III міжн. наук.-практ. конф., квітень 2015 р., Буча: Тези доповідей. – Буча: УГІ, 2015. – С. 138–140.

16. Ношин Я. И. Этика Левинаса в противовес онтологии Хайдеггера [Електроний ресурс] / Я. И. Ношин // Материалы XXII международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов», апрель 2015 г., Москва. – М.: МГУ имени Н. В. Ломоносова. – Режим доступа к ресурсу: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2015/data/7022/uid32735_report.pdf

17. Ношин Я. І. Е. Левінас про юдаїзм: національна винятковість чи виняткова відповідальність / Я. І. Ношин // «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі»: Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2015. – С. 111–114.

18. Ношин Я. І. Феномен толерантності в контексті філософських поглядів Еманюеля Левінаса / Я. І. Ношин // Толерантність як соціо-гуманітарна проблема сучасності: III Міжнародна науково-теоретична конференція (1–2 жовтня 2015 року): зб. матеріалів / за заг. ред. П. Ю. Сауха – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 313–316.

АНОТАЦІЯ

Ношин Я.І. Взаємозв'язок філософського та теологічного дискурсів у творчості Еманюеля Левінаса. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України. – Житомир, 2016.

У дисертації вперше в українському релігієзнавстві досліджено взаємозв'язок етичної концепції Е. Левінаса з його «конфесійними» текстами, здійснено спробу комплексного аналізу творчості французького мислителя.

Доведено, що не існує дихотомії між філософськими та «конфесійними» працями Е. Левінаса. Обидві групи текстів формують своєрідний диптих філософсько-релігійних поглядів мислителя. Розуміння юдаїзму Е. Левінасом відображено в його філософських працях, разом з тим, основні філософські ідеї мислителя репрезентовані й у його «конфесійних» текстах.

Аргументовано, що в талмудичному й танахичному дискурсі, на який звертає увагу Е. Левінас, запропоновані унікальні рішення, які не спромоглася

артикулювати західна європейська філософська парадигма. При цьому Е. Левінас говорить про юдаїзм і Талмуд у загальнолюдських термінах (Людина і Світ, Людина і Людина, Людина і Бог).

Наголошено, на тому, що ідеї Е. Левінаса суттєво вплинули на творчість Ю. Тишнера, який запозичує в Е. Левінаса такі поняття, як «зустріч обличчям-до-обличчя», «свідчення»; метафору слова на протизвагу метафорі бачення. В свою чергу Ж.-Л. Марйон наголошує на проблемі пасивності свідомості суб'єкта, що також вказує на вплив ідей Е. Левінаса на творчий доробок Ж.-Л. Марйона.

Ключові слова: етика, діалогічне мислення, Інший, обличчя Іншого, феноменологія, талмудична думка, асиметрія, «діахронія», «теологічний поворот», релігійна традиція юдаїзму.

АННОТАЦІЯ

Ношин Я. И. Взаимосвязь философского и теологического дискурсов в творчестве Эмманюэля Левинаса. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки Украины. – Житомир, 2016.

В диссертации впервые в украинском религиоведении исследована взаимосвязь этической концепции Э. Левинаса с его «конфессиональными» текстами, предпринята попытка комплексного анализа творчества французского мыслителя.

Доказано, что не существует дихотомии между философскими и «конфессиональными» текстами Э. Левинаса. Обе группы текстов формируют своеобразный «диптих» философско-религиозных взглядов мыслителя. Понимание иудаизма Э. Левинасом отбрасано и узнается не только в аргументации, которую он развивает в своих философских работах, но также и в «кофессиональных» текстах представлены основные философские идеи мыслителя.

Аргументировано, что в талмудическом и танахическом дискурсе, на который обращает внимание Э. Левинас, предложены уникальные решения, которые западная европейская философская парадигма была не в состоянии артикулировать. При этом Э. Левинас говорит об иудаизме и Талмуде в общечеловеческих терминах (Человек и Мир, Человек и Человек, Человек и Бог).

Сделано акцент на том, что идеи Э. Левинаса коренным образом повлияли на творчество Ю. Тишнера, который заимствует у Э. Левинаса такие понятия, как «встреча лицом-к-лицу», «свидетельство»; метафору слова в противовес метафоре видения. Проблема пассивности сознания субъекта, на которой акцентирует свое внимание Ж.-Л. Марион, также говорит о влиянии идей Э. Левинаса на творчество Ж.-Л. Мариона.

Ключевые слова: этика, феноменология, диалогическое мышление, Другой, лицо Другого, талмудическая мысль, асимметрия, «диахрония», «теологический поворот», религиозная традиция иудаизма.

SUMMARY

Noshyn Y. I. The Relationship of Philosophical and Theological Discourse in Emmanuel Levinas's Oeuvre. – Manuscript.

Dissertation for the Degree of Candidate of Philosophical Studies, Specialty 09.00.11. – Religious Studies. – Ivan Franko Zhytomyr State University Ministry of Education and Science of Ukraine. – Zhytomyr, 2016.

For the first time in Ukrainian religious studies the dissertation investigated the relationship between E. Levinas' ethical concept and his "confessional" texts, was made an attempt to analyse French thinker's writings in complex.

It is proved that there is no dichotomy between E. Levinas's philosophical texts and his "confessional writings". With the philosophical works they form a kind of "diptych" of thinker's philosophical and religious views. The way E. Levinas understood Judaism and his belief was reflected and recognizable in the argument, which he developed in his philosophical writings, and key philosophical ideas of French thinker are contained in his "religious" texts.

It was emphasized that the most remarkable feature of E. Levinas ethics was asymmetric nature of the relationship between Self and Other. The ethics as such is asymmetrical concept. E. Levinas developed a new philosophical terminology: "Saying» (*dire*), «Said» (*dit*), "Trace", "Immemorial past", "Diachrony", "Commandment", "God", "Revelation".

Since the word "God" is present in the language, its meaning, according to the E. Levinas, is to be introduced to the philosophical consideration. French thinker extends phenomenological paradigm, goes beyond it. This is the so-called "theological turn" of E. Levinas. However, the encounter with God is mediated through encounter with another person. Thinker calls to make "practical turn" in which purely epistemological relationship with God would be directed not against God itself, but neighbour.

It is argued that the Talmudic and Tanahic discourse, which draws the attention of E. Levinas, offered unique solutions, that Western European philosophical paradigm have failed to articulate. "Talmudic Readings" of E. Levinas, on the one hand, have deep and bright material to illustrate his philosophical construction, the cornerstone of which can be called the Other theme. On the other hand – with the help of French thinker Western European philosophical tradition received an open access to the reality of Jewish religious life and its rich tradition. E. Levinas talks about Judaism and the Talmud in universal terms (Human and World, Human and Human, Human and God).

It was emphasized that the idea of E. Levinas radically affected the work of J. Tishner, that borrows from E. Levinas such concepts as "the face-to-face encounter", "evidence"; metaphor of word as opposed to the metaphor of vision. J.-L. Marion emphasizes the problem of passive consciousness of the subject, which also shows the influence of E. Levinas ideas on creative achievements of J.-L. Marion.

Keywords: Ethics, "Dialogical thinking", the Other, the Face of the Other, Phenomenology, Talmudic thought, "Asymmetry", "Diachrony", "Theological turn", Religious tradition of Judaism.

